

Den manifeste kommunisme

Morten Thing

Oplæg til RUCs konference i anledning af *Manifestets* jubilæum afholdt i december 1998.

I februar 1998 var det 150 år siden ét af de mest trykte og mest læste skrifter nogen sinde kom til verden. "Ein Gespenst geht um in Europa - das Gespenst des Kommunismus", proklamerede det, *Det kommunistiske partis manifest*. Det indeholdt erklæringen om, at det ville "[...] blive udsendt på engelsk, fransk, tysk, italiensk, flamsk og dansk." (s. 26)ⁱ Den danske udgave af 1848 udkom imidlertid ikke. Her i landet måtte vi vente til 1885 før *Manifestet* kom i en dansk oversættelse. Men siden har 33 udgaver set dagens lys.

Som propagandaskrift er det enestående ved at have både dén retoriske drive, der binder læseren til teksten og dén filosofiske drive som binder læseren til den særlige fornuft som besjæler det. Da Marx og Engels 24 år efter førsteudgaven genudsendte det, skrev de i et nyt forord, at "selv om forholdene i de sidste fem og tyve år i høj grad har forandret sig, er de almindelige grundsætninger, der udvikles i dette manifest, i det store og hele fuldstændig rigtige i dag." (s. 19) Der er naturligvis intet underligt i, at forfattere ser tilbage på deres værk og ser en høj grad af kontinuitet. Spørgsmålet er imidlertid om deres vurdering er rigtig? Var udviklingen fra *Manifestet* over *Kapitalens* første bog til skrifterne om Pariserkommunen én lang bekræftelse af deres teoretiske projekt? Og var Marx og Engels iøvrigt i denne sammenhæng én og samme person?

Vi kunne starte med at spørge, hvilken fornuft der da besjæler *Manifestet*? Det er en historiefilosofisk fornuft, som opsamler en række af de idéer som både Marx og Engels havde udviklet i perioden fra 1843 til 1847. Lad os skematisk samle dem i følgende udsagn:

1. *Den almene dialektik*. "På et vist trin i disse produktions- og samfærdselsmidlers udvikling svarede de forhold, som det feudale samfunds produktion og vareudveksling foregik under, den feudale organisation af landbrug og manufaktur, kort sagt de feudale ejendomsforhold, ikke mere til de produktivkræfter, der allerede var udviklet. De hemmede produktionen i stedet for at fremme den. De forvandlede sig til lænker. De måtte sprænges, de blev sprængt." (s. 31.) Formuleringen ligger midt vejs mellem dens første formulering i *Den tyske ideologi* fra 1846 og den klassiske i den måske mest citerede Marx-tekst, nemlig Forordet til *Til kritikken af den politiske økonomi* fra 1859. I 1859 hedder det imidlertid produktivkræfter og produktionsforhold, og tanken er denne helt almene: op gennem historien stiger produktivkræfternes niveau ved en øgning af arbejdets tekniske og intellektuelle formåen. På et tidspunkt slår denne kvantitative forøgelse ifølge dialektikkens love om i en kvalitativ ændring, ved at produktionsforholdene sprænges og nye etableres, som igen kan virke stimulerende på udviklingen. Et sådant system af produktivkræfter og produktionsforhold hedder i *Manifestet* ejendomsforhold eller organisation og i 1859 en produktionsmåde. Af disse systemer nævner Marx i *Manifestet* kun den feudale og den kapitalistiske produktionsmåde. I 1859 tillige den asiatiske og den antikke.

I *Manifestet* er drivkraften bag den almene dialektik klassekampen. "Alle hidtidige samfunds historie er en klassekampens historie." (s. 26) Hertil har Engels i 1886-udgaven efter Marx' død lavet en fodnote, som starter således: "Det vil nøjagtigt udtrykt sige: den historie, der er *skriftligt* overleveret." Herefter følger en henvisning til, at han og Marx i 1847 intet kendte til "samfundets forhistorie [...]der gik forud for al nedskreven historie". Han henviser til sin bog *Familjens, privatejendommens og statens oprindelse* fra 1886. Den

bygger især på Lewis Henry Morgans teorier i bogen *Ancient Society* (1877) om de samfundsformer vi i dag kalder henholdsvis jæger/samler-samfund, stammesamfund og høvdingesamfund. Jeg skal ikke gå ind på Engels' bog her, men blot pege på at moderne antropologi ikke har underbygget hverken Morgan eller Engels her.ⁱⁱ

Problemet i *Manifestet* er, at hvis klassekampen er historiens motor, hvad bevægede så historien i de samfund, som ingen klasser har. Og uanset hvad man ellers kan mene om Lewis Henry Morgans teorier, gjorde både hans bog og en række andre bøger fra 1870'erne opmærksom på, at stammesamfund og jæger/samlersamfund ikke er klassedelte. I det hele taget blev jo dét vi forstår ved antropologi til som en videnskab samtidig med at England og siden de andre europæiske magter underkastede resten af verden under deres herredømme. Verdensmarkedet blev til ved at kapitalismen med kanoner og soldater blev bragt til alle de fjerneste egne af kloden. Antropologien er den videnskabelige forståelse af denne imperialistiske fremtrængen, dens forsøg på fra kapitalistisk synspunkt at forstå en hel række samfundsformer, som nu blev indtænkt i en samlet evolutionsteori: historiens fremadskriden fra såkaldt 'primitive' til komplekse former. Morgan kaldte hovedstadierne for: vildhed, barbari og civilisation. Set fra kapitalismens synspunkt var der tale om tilbagelagte stadier af historien, som man nu så sameksisterende med kapitalismen. Heri lå to vigtige forudsætninger: for det første at udviklingen var nødvendig, som evolutionen i naturens verden havde været det. Uden amøber ingen mennesker, uden vildhed ingen civilisation. For det andet at historiens fremadskriden var et fremskridt. Og denne sidste antagelse passede fint ind i den europæiske bevidsthed i slutningen af forrige århundrede. Kapitalismen havde også her bevæget sig gennem nogle stadier som var kritisable og som var blevet kritiseret, men som ikke desto mindre førte til voldsomme fremskridt. Og fremskridt blev ikke mindst forstået som teknologiske og medicinske fremskridt. Men hvis en bestemt historisk udvikling var både nødvendig og et fremskridt mod stadig højere niveauer af velvære og lykke for stadig flere, var udviklingen så også indskrevet i historien som selve dens mening? Var kapitalismen simpelthen meningen med historien, som mennesket var evolutionens?

2) *Historiens afslutning*. Følger man historiefilosofiens tilblivelse hos Marx og Engelsⁱⁱⁱ tager den sit afsæt i Hegels forståelse^{iv}. Han ser historien som en trinvis proces, hvorigennem fornuften kommer til sig selv. Denne trinvis proces bevæger sig gennem dialektiske svingninger. På et tidspunkt ville fornuften komme til sig selv og historien ville være afsluttet i den forstand, at der ikke længere ville være modsætninger til at bevæge den, når fornuften havde fået selvbevidsthed. Grundlæggende er det også Marx og Engels' model i *Den tyske ideologi* fra 1846. Her er motoren, som bevæger samfundet, modsætningen mellem produktivkræfter og interaktionsforhold. Til de sidste svarede et sæt af betingede ejendomsforhold. Historiens afslutning havde Marx udviklet allerede i *Til kritikken af den hegelske retsfilosofi*. Og i *Manifestet* hedder det:

"Når proletariatet i kampen mod bourgeoisiet nødvendigvis samles til klasse, ved en revolution gør sig til herskende klasse og som herskende klasse ophæver de gamle produktionsforhold med magt, så ophæver det med disse produktionsforhold eksistensbetingelserne for klassemodsatningen, for klasser overhovedet og dermed sit eget herredømme som klasse.

I stedet for det gamle borgerlige samfund med dets klasser og klassemodsatninger får vi en sammenslutning, hvor hver enkelts fri udvikling er betingelsen for alles fri udvikling." (47).

Når arbejderklassen kommer til magten vil den ikke blot ophæve kapitalismen, men klasseherredømmet som sådan. Denne nye situation er karakteriseret ved at individualiteten, som kapitalismen havde udviklet, indskrives i den proletariske erfaring, kollektiviteten, i en

ny formulering af utopien: "en sammenslutning, hvor hver enkelts udvikling er betingelsen for alles fri udvikling". Kommunismen var manifest i historien.

Der tegner sig altså et billede af historien, som er treleddet: først ingen klasser (stammesamfund, jæger/samler), så classesamfund (asiatisk, antik, feudal, kapitalistisk), så ingen klasser (socialisme, kommunisme). Det rejser to spørgsmål: hvad bevægede historien før klasserne viste sig på arenaen og vil historien bevæge sig efter kommunismen. Det første spørgsmål var for så vidt allerede besvaret i *Den tyske ideologi*, bortset fra at værket ikke udkom. Bagved klassekampen som fremtrædelsesform lå et mere abstrakt væsensfænomen, nemlig modsætningen mellem produktivkræfter og interaktionsformer. Det sidste begreb udskiftes i det berømte forord fra 1859 med 'produktionsforhold', og begrebet produktionsmåde udvikles. Dermed er det kun i classesamfundene, at denne modsætning fremtræder som klassekamp, mens den mere abstrakte modsætning mellem produktivkræfter og produktionsforhold også gælder for de tidlige, ikke klassesdelte former. Men hvad så med kommunismen? Det er straks mere uigennemskueligt, hvad Marx egentlig forestillede sig. Men et kvalificeret bud er, at produktionsforholdene under kommunismen ville være transparente og umiddelbart forståelige for de historiske agenter (menneskene) og derfor kunne udvikles sammen med produktivkræfterne i fuld bevidsthed. I den forstand stoppede udviklingen ikke. Men historien ville i en vis forstand være kommet til sig selv og til sin bestemmelse. Dialektikken ville ikke længere sætte sig igennem bag om ryggen på menneskene.

Er denne historiefilosofi en *teleologi*? Er det sådan, at udviklingen er nødvendig, indskrevet i historien og selve dens mening? Udfolder historien slet og ret et mønster, som ligger i den på forhånd? Hvis det er sådan, er vi tæt på den religiøsitet som lå i Hegels konstruktion: fornuften, verdensånden og gud var jo når alt kom til alt én og samme kategori. Marx og Engels havde vendt Hegel på benene. De så ikke idéerne som grundlaget for udviklingen og ikke fornuften som historiens ånd. Hos dem var det materielle forhold, som betingede udvikling. Men eftertidens marxister fra Kautsky over Lenin til Mao tolkede Marx teleologisk: socialismen var historiens mening, den ville uundgåeligt komme. For dem var tolkningen af det historiske stof fuldstændig parallelt til naturvidenskabens tankefigurer: når man havde erkendt strukturen kunne en udvikling forudsiges. Partiets opgave var at skabe holdbare prognoser.

Men hvordan så Marx og Engels på dette problem i *Manifestet*? Lige efter det sted, hvor de erklærer: "Alle hidtidige samfunds historie er en klassekampens historie.", fortsætter de:

"Fri mand og slave, patricier og plebejer, baron og livegen, lavsmester og svend, kort sagt: undertrykkere og undertrykte har stået i stadig modsætning til hianden, har - snart skjult, snart åbenlyst - ført en uafbrudt kamp, en kamp, der hver gang er endt med en revolutionær omformning af hele samfundet eller med de kæmpende klassers fælles undergang." (s. 26-27).

Her opridses de den tilspidsede situation, hvor kampen mellem klasserne skal finde en løsning i et kvalitativt spring. Her, siger de, er der to muligheder: enten optsår der en ny produktionsmåde, eller de kæmpende klasser går en fælles undergang i møde. Denne formulering betyder, at den nye produktionsmåde ikke på nogen måde kan anses for indskrevet i historiens som dens mening. For historien kan tage en anden vej. Efter den fælles undergang kan der ske noget ikke forudset. Den historiske udvikling kan altså ikke være behersket af den logik, vi kender fra naturvidenskaberne. Prognosen må her regne med andre muligheder end den forudsagte og ønskelige.

Men i *Manifestet* står også: "Bourgeoisiets undergang og proletariatets sejr er lige uundgåelige (s. 38). Her har vi at gøre med en historisk nødvendighed, som ikke mindst er knyttet til analysen af kapitalismen, men som også kan læses som et historiefilosofisk udsagn

om dialektikkens indispensable og teleologiske karakter.

Vi må altså konkludere, at *Manifestet* fremlægger en historiefilosofisk skitse som forholder sig tvetydigt til det grundlæggende spørgsmål om historiens karakter. I Forordet fra 1859 er det svært at afgøre, hvordan Marx så på sagen, men hans senere læsere i den ortodokse tradition (Kautsky, Lenin, Mao) læste forordet teleologisk.

3) *Analysen af kapitalen* spiller en vigtig rolle i *Manifestet*, både for den historiske analyse og for den retoriske drive, for det er hér læseren skal overbevises ud fra sin egen dagligdag. F.eks. skriver de:

"Proletarernes arbejde har på grund af den udstrakte anvendelse af maskiner og på grund af arbejdsdelingen mistet al selvstændig karakter og har dermed tabt enhver tiltrækning for arbejderen. Han bliver rent og skært tilbehør til maskinen, og der kræves kun det mest enkle, ensformige greb, som kan læres på et øjeblik. De omkostninger, arbejderen forårsager, indskrænker sig derfor næsten udelukkende til de livsfornødenheder, som er nødvendige til hans underhold og til videreførelsen af hans race. Men prisen på en vare, altså også på arbejdet, er lig med dens produktionsomkostninger." (s. 33).

Dette sted fandt Marx og Engels ikke på at ændre, selvom de, da de genudgav skriftet, var kommet til den erkendelse, at arbejderen ikke sælger sit arbejde, men sin arbejdskraft, og at det er denne, hvis pris er bestemt som alle andre varer af dens produktionsomkostninger. Hvorimod arbejdet, som arbejdskraften udfører, fører til en større værdi end arbejdskraften, nemlig *merværdien*, som bliver hele grundlaget for Marx' kapitalanalyse fra *Grundrisse* til *Kapitalen*.

Skal man kort pege på noget vigtigt i denne sammenhæng i *Kapitalen*, så er det at denne analyse meget detaljeret fremstiller selve den kapitalistiske produktionsmåde. Ikke kapitalismen i England, Tyskland eller Frankrig, men selve kapitalismen. Når Marx kan fremstille selve produktionsmåden skyldes det, at han kan vise at der er nogle tvingende nødvendigheder i selve dens funktionsmodus: at kapital ikke er en bestemt sum penge, men værdi som skal blive mere værd. Hvis ikke værdien indgår i en omsætningsproces, som forøger den med indoptagelse af merværdi, er det ganske enkelt ikke kapital og uden kapital ingen kapitalisme. Kapitalismen ville lige meget hvor været underkastet denne dynamik. Ikke desto mindre skelnede Marx nøje mellem produktionsmåden og det historiske forløb. F.eks. påpeger han, at i analysen må *kapital i almindelighed* udvikles før f.eks. *handelskapital*. Men i historien går det omvendt: her er handelskapitalen en forudsætning for bankkapital og finanskapital og derfor for, at kapitalen i almindelighed sætter sig igennem som kapitalisme.

Man kan sige, at der i *Kapitalen* er en påpegning af historiens enkelstående og de historiske tildragelsers unikke karakter samtidig med, at det særlige ved kapitalismen er dens homogeniserende karakter. Denne understregning kan være et resultat af flere processer i hans arbejde, hvoraf én af dem drog selve historiefilosofien i tvivl.

Da Marx i 1850'erne skrev ugentlige artikler til det, som dengang var verdens største avis, *New York Daily Tribune*, var det stof han skrev om i høj grad verdensmarkedets tilblivelse. Han så England trænge frem i Indien og Kina. I 1853 skrev han om "Revolution i Kina og i Europa"^v. Hans viden om de asiatiske samfund var ikke stor, og han så dem som Hegel havde gjort: som stillestående, som sovende i historisk forstand. Han så den af englænderne pånødede opiumshandel som en art historiens ironi: der skulle et sovemiddel til at få Kina til at vågne af historiens dvale. Det er England, som opfører sig revolutionært ved at påtvinge Kina opium. Det revolutionære ligger i, at herigennem ville Kina blive kapitalistisk og moderne, og det ville være et fremskridt. Imperialismen tolkes altså her ind i historiefilosofien

som den tildragelse, som kan bringe fremskridt til de kinesiske millioner. Overgreb kunne herigennem retfærdiggøres.

Senere i løbet af 1850'erne var det ikke mindst Indien, der kom i Marx' fokus. I 1857 kom det til en opstand i Indien, som blev druknet i blod. Marx havde, da han begyndte at skrive om Indien, også tolket dets udvikling ind i den historiefilosofiske fremskridtstanke og hermed de facto retfærdiggjort det engelske herredømme. Men hvad der går op for ham er, at England aldeles ikke indfører fremskridt og kapitalisme i Kina og Indien, men gør de to kæmpelande til den ene part i en økonomisk arbejdsdeling, hvor England har alle fordelene og, hvor der kun kommer én type udvikling i Kina og Indien: forarmelse, hungersnød og kulturelt forfald. Det var svært at opretholde forestillingen om det nødvendige fremskridt.

Refleksionen over det kinesiske og det indiske samfund kunne have medført en ny type overvejelse for Marx. I Kina opstod der nemlig i perioden før englænderne dukkede op flere gange anelige købmandskapitaler. Faktisk forekom der også teknologiske fremskridt, som ville have fået Vesten til at spærre øjnene op. F.eks. begyndte man at trykke med løse typer 450 år før Gutenberg. Men købmandskapitalerne omdannedes til jordejendom og trykning med løse typer gik i glemmebogen. Hvis man skulle formulere denne erfaring i Marx's termer fra forordet kunne man sige: i nogen tilfælde er produktionsforholdene af en sådan styrke, at de *destruerer* produktivkræfterne for at reproducere produktionsmåden. Den almene dialektik var måske slet ikke almen i den betydning, at den gjaldt alle forhold?

Da Marx efter 1861 kastede sig over studiet af Rusland og den russiske kommune, mir'en eller obščinaen fik han en ny viden om førkapitalistiske samfundsforhold. Han mente ovenikøbet, at den russiske fællesejendom i kommunen kunne gå direkte over i socialisme, hvis blot Rusland tilegnede sig de moderne produktivkræfter. Hvordan vi nu ellers skal tolke denne idé fra Marx' hånd, som han skrev ind i sit sidste forord til *Manifestet*, det til den russiske udgave fra 1882, så vidner det om en klar ændring af holdningen til selve historiens gang. Denne ændring udtrykker han måske tydeligst i et brev til den russiske avis *Otečestvennyja Zapiski* fra 1877:

"Altså, begivenheder som har slående ligheder, men foregår i historisk forskellige miljøer, fører til helt forskelligartede resultater. Ved at studere hver af disse udviklinger for sig, ved derpå at sammenligne dem, finder man let frem til nøglen til disse fænomener, men det gør man aldrig med en hovednøgle af en almen historiefilosofisk teori, hvis højeste dyd er, at den er overhistorisk."^{vi}

Man kan imidlertid også pege på en anden proces, som måske har ført ham til samme resultat. Ved at næranalysere kapitalismen opdagede han, at den adskilte sig fra de andre typer af produktionsmåder ved at være næsten 'selvkørende'. En sådan dynamik kunne ingen af de tidligere produktionsmåder opvise. Men når man skulle bruge kapitalanalysen på faktisk eksisterende samfund, så var det meget vanskeligt at lave prognoser. Selv om Marx blev ved med at lave forudsigelser og følte sig forpligtet til det, blev han som i det ovenstående citat mere og mere klar over den historiske analyses post festum karakter. Det historiske blik er rettet bagud.

Manifestet var en fanfare som startede en epoke, arbejderbevægelsens epoke. Det begrundede sin vision i en bestemt filosofisk opfattelse af historien, som i hvert fald Marx - det er betydeligt mere kompliceret med Engels - synes at forlade som en konsekvens af analysen af kapitalismen og mødet med førkapitalismen. Konsekvensen af forkastelsen af historiefilosofien som udgangspunkt for analysen er en højere grad af akcept af det unikke ved de historiske tildragelser, af den manglende teleologi og mening i historien og derfor akcepten af historiens

ikke-planlagte og ikke-indskrevne karakter. Hvad han ikke syntes at ville opgive var forestillingen om fremskridtet. Og om historiens ophør efter kommunismen udtalte han sig ikke i de senere år.

-
- i. Der citeres efter Marx/Engels: *Udvalgte skrifter*, København 1952, hvortil sidertal refererer.
  - ii. Se Asger Christensen og Peter S. Aaby: Efterskrift til Engels: *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse*, København 1977, s. 181-277.
  - iii. Se mit efterskrift Marx - journalist og historiker i Karl Marx/ Friedrich Engels: *Verdensmarkedet. Avisartikler, breve m.v. 1847-1895* (red. Kjeld Schmidt og Morten Thing), bd. 3, København 1988, s. 375-404.
  - iv. G.W.F. Hegel: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (forelæsninger fra 1824-31), da. udvalg ved Per Clausen, København 1997.
  - v. Se *Verdensmarkedet*, a.a., bd. I, Århus 1977, s. 142-151.
  - vi. Marx: [Rusland kan undgå det kapitalistiske regimes pinsler], *Verdensmarkedet*, a.a., bd. III, s. 251.